

UNGARIA

REVISTĂ SOCIALĂ-ȘTIINȚIFICĂ-LITERARĂ.

Apare

așanț de Iuliu, August)
odată pe lună

REDACTOR:

GRIGORIU MOLDOVAN.

Abonament:

Pe an 6 fl (14 franci)

Pe 1/2 de an 3 fl (7 fr)

CUM AU TRĂIT TRANSILVANIENII CU 2—300 DE ANI MAI 'NAINTE.

Dintre mărturisirile istoriei acele care ne interesează mai mult, care ne arată mai de aproape cum au trăit, locuit, muncit, și cum și-au potrecut antecesorii noștri. Cu un cuvânt a vedea viața, societatea veche în vestmintul și în manifestările ei de toate zilele.

A reînprospeta chipul fidel al acesteia nu e lucru ușor, de oare-că notarea lucrurilor comune și de toate zilele oamenilor nu le-au aflat și nu le află de vrednice nici acum. De obicei al istoriei au considerat de comun extraordinarul, neobișnuitul, resbelele și schimbările mai de mare moment.

Unce atare transformări, schimbări putem mulțumi așa zicând și unica descriere, ce ne-a rămas despre societatea și modul de traiu al transilvanielor. Atunci adevărat, când mica Transilvania a încetat de a mai fi desine stătătoare, adevărat a încetat de a mai fi principat, când cu 200 ani înainte de aceasta s'a adnexat regatului ungar, aici s' introduce formă nouă de guvernare: „guberniul,” vine miliție nouă (germână), iar „generalii comandanți” — („commanderos generalisok”) și ofițerii de origine germană au înlocuit viața patriarhală transilvaniană de până aci cu datini și traiu nou, adevărat au introdus așa numita „*naj modi*.”

Aceasta transformare a înpintenat pro la începutul secolului trecut, pro ha-

ronul *Petru Apoc* de Altorja, „pre secolul bășinaș și adevăratul patriot, ca văzând starea de compătimit a patriei sale” s' serio opul de mare valoare: »*Metamorphosis Transylvaniae*«, avagy az erdélyi régi szokások és rendtartások, ez kik voltak s multanak s ujak származtanak», (*Metamorphosis Transylvaiae* sau despre datinile cari au existat și în locul cărora acum nouă s'au născut).

Cu privire la cunoașterea vieții sociale a Transilvaniei acesta nee isvorul principal. Acesta s' întregește apoi prin ceialalți istorici și scriitori transilvieni, prin istoria tot-dea-unna interesantă a dirjului și a iubitorului de adevăr Mihail Cserei, prin Ioan Kemény, prin autobiografiile lui Nicolau Bethlen și prin cronica „*Siralmas*” alui Szalárdi. prin ziarul lui Petru, Gavril Haller și ale altora, prin opurile istorice ale lui Szamosközy, Bethlen Farkas și altora, prin cărțile de compt ale principelui Gavril Bethlen, prin ziarul de economie a principesei Ana Bornemisza, prin cărți vechi de bucătărit, prin epistole, prin însemnări, prin scrierile deosebitelor societăți de sodali, etc.

Ar fi o temă vrednică a descriere din toate acestea viața socială de pro timpul principilor transilvieni.

Eu am măsurat scopului încă voi îmbrătoșa dintre ele numai atâtea, câte pot încăpea în cadrul unce conferințe

Cu privire la „*masa studenților*“, în favorul căreia instituțiune salutară s'întimplă aceasta conferință, s'începem cu *mâncarea*, și încă la prânzul principalului.

Cași la ori-ce curte, așa și aici au esistat unele ceremonii speciale reamintind influența apusului și a răsăritului, dar prin a căror chablon rece a transpărut vialitatea și simplitatea maghiară; așa încât ceremoniile s'observau mai strict numai înaintea oaspeților străini, ear de altă dată prânzul început cu ceremonii adese s' desvolta într'o petrecere legeră, cu ocaziunea căreia domniile s'îmbătau sus, ear s'ervitorii jos, și a fost cazul când și soldații, cari erau puși în piața cetății, pentru a da salve, după tosurii, atâta au beut, până-ce au căzut claie pre grămadă.

Dar ceremonia de curte totuși a esistat, și încă cam astfel:

La zece oare a fost prânzul, lașese cina. La zece oare magistrul de culină a mers în departamentul principelui făcându-i cunoscut, că *mâncarea* e gata. Păharnicul principal dimpreună cu ceilalți păharnici așterneau masa și aduceau țipai albi bătuți de coajă. Pre masă jur împrejur puneau mai întâi o măsurită de un cot de lată și cusută cu fir de aur și argint, preste care apoi puneau o altă măsurită albă, care acoperea masa întreagă. Punându-se în culină *mâncările* în blide de argint, purtătorii de *mâncări* (étékfogók), încins preste mijloc cu năfrâmi curate de mătasă, le duceau sus în refectoriul principelui. D'apoi încă cu ce ceremonie! Purtătorilor de *mâncări* le premergea pre jos magistrul de culină, ear acestuia măsurnicul (asztalnok) pre cal înșelat, cu căciula provăzută cu trei pene de cocor ori de vultur pescar, cuprins în medail. Înaintea treptelor descăleca și astfel conducea mai departe pre purtătorii de *mâncări* până la masa principelui. Aici depunând prima pleasă, anunțau principelui care vinea în refectoriu dimpreună cu principeasa. Dacă s' aflau la el consilieri ori alți oaspeți, atunci aceștia premergeau venind după ei magis-

trul de curte (föhopmester), ținând în mână pre la mijloc un bêt de trestie înargințit și mai 'nalt de cât ol, și mai în urmă vinea părechea princiară. Aceasta trecând în refoctor prin șpaliorul format de domni s'opreau în capul mesii. După aceasta a urmat *spălarea mânilor*. Păharnicul principal încă cu unu lângă sine, făcând un compliment mare, aducea un lavor cu o cană de argint și un ștergariu cusut cu scofium, unde mai întâi 'și spăla mânilor principele, apoi după el principeasa. De cumva s' afla de față și vre-un delegat dola vre-o curte domnitoare străină, atunci pre mânilor principelui și a delegaților s' turna apa de o dată și s' ștergeau eară-și de o dată de ștergariu. După spălarea mânilor principele 'și lua jos de pre cap căciula-i căzăcească de catifea verde, ear preotul de curte, decumva era de față, zicea în un ton încet și evlavios *rugăciunea mesei*, ear când nu era de față aceasta s' zicea de cătră un pagiu anume învățat spre acest lucru.

După terminarea rugăciunii principele eară-și punea căciula pre cap ocupând dimpreună cu principeasa locul de frunte. Lângă principe de ambe părțile s' lăsa loc gol cam de două pâlmi, și apoi începând de aci în jos așeza magistrul de curte în rând oaspeții dela masa principelui, ocupând el însuși locul cel mai aproape de principe, dacă voia s' mănca acolo; ear de cumva nu voia, atunci mergea acasă dimpreună cu cei ce nu erau officioși la masa princiară. Ceialalți domni, cari nu erau officioși la prânz, îndată la începutul acestuia făcând prin închinarea genunchilor compliment atât principelui cât și principesei s' depărtau la căsile lor.

În decursul prânzului la spatele principelui sta armașul seu, ținând cruciș pre brațele sale o sabiă băgată în o teacă aurită și bătută cu petri scumpe și un buzdugau princiar. (Probabil ca un semn estern al potestății princiare, și tot-odată și ca arme de îndămână la o întemplantare ca ceea a lui Zacz-Felician.)

În decursul primelor mâncări »curtisa« (ott udvarlott = servia) în jurul mesei și măsarnicul principal (főasztalnok); când însă vinea rândul la fripturi adăea când trebuia adusă așa numita: „adevărata pleasă“ („derék fogás“), atunci oară-și mergea în culină dinprouă cu purtătorii de mâncări și încăleacănd din nou pe cal adăea mai departe și celealalte mâncări.

După ce în modul acesta era adusă friptura, aceasta măsarnicul o scotea pe masă anume spre acest scop, unde tăindu-o în fâșii o punea din nou pe blid și astfel o servia la masă.¹⁾ Cumeă oare în decursul acestor ceremonii îndelungate nu s'au recit mâncările, nu ne spune nemişca cronică.

Cumeă, cam din ce a putut consta un atare prânz princiar, L. Thallóczy astfel compune din cărțile originale de compt păstrate în arhivul T. U. menuet-ul prânzului festiv princiar ținut la 1681 în Ebesfalva.

Prânzul se deschidea prin *vin-ars* (rachiu) și *mied*. Prima pleasă a fost „*unghii de porc* cu oțet.“ A 2-a pleasă *supă* cu urez. (?) 3. *Carne de vacă* cu zamă și morcovi. 4. *Miel* împănăt cu slănină. 5. *Curcuiu* cu spinare. 6. *Curcă*, găscă și copon grași cu sălătă italiană și cu piat roco de măr (äpfel purée). Într'aceea spre a adăpa atâta grăsimă beau vinuri de Berethalm și Holdvilág. 7. *Știucă* pregătită polonește cu zamă dulce. După aceea, 8. *carne de porc sălbatic* cu zamă de cuișoare. 9. *Friptură de fasan* cu dulceață. 10. Au urmat prăjiturile, mai întâi *prăjituri untoase* umplute cu brânză și apoi *tortă* cu mandule și după ele vinuri *rojomalice*. Apoi 11. *diferite specii de caș de munte, poame mixte și dulcetură* femeiești (pancove de mere, tortate de fragi și mură). În urmă 12. *melciu și marciipan*. Și în urmă la toate *vinars* (rachiu) și diferite *vinuri* din pivnița principelui.

În curtea lui Mihail Apafi vinul a

avut mare trecere. Pivnițele principelui erau pline de vinurile celor mai bune noaue și vechi. La anul 1686 în pivnița din Blaș se aflau 107 butoaie (à 36 vedro) cu vin.

Afară de acestea se mai aflau 13 butoaie cu vin polin 12 butoaie cu mied. Au putut se mai fie pro atâtea și prin pivnițele din Ebesfalva, Făgăraș și Alba-Julia. În ziarul lui Bornemisza A. se mai amintesc vinurile din Cut, Szömptz, Martontelke, Holdvilág, Ekemező, Körös, Szentgyörgy, Lugos, Muzsna, Berethalom, Medgyes și Kisselyk. Vinuri străine petreceau foarte puține.

Ziariul economic al Anei Bornemisza numai așa în general face amintire într'un loc despre vinurile de Tokaj și franceze.

În decursul mâncării și vinul se bea cu ceremonii. Când trebuia se bea principele și principeasa, atunci mai marele preste beaturi (fő-innya adó) adăea vinul, din care mai întâi vërșă puțintel pre tieriul de argint ce'l avea în mână, pre care apoi 'l bea la vëzül principelui, și numai după aceea punea tot din acela vin și tot înaintea lor și principelui și principesei. Apoi de câte ori bea principele, tot dea-una trebuia se guste și mai marele preste beaturi vinul turnat mai întâi pro tieriul de argint. Celoralalti oaspeți dela masă le serveau cu vin păharniciei.«

După finea prânzului oară-se se zicea rugăciune, la finea cărcia în ordină anumită (mai întâi consilierii, după ei magistrul de curte și apoi principele și principeasa) părăseau refectoriul și treceau în despărțământele de locuit ale principelui, de unde „făcându-și reverință“ numai decât eșeau și se duceau acasă. Cafeaua neagră pre atunci încă nu era în us general. Ce e drept în curtea principelui serveau în decursul prânzului și cafea neagră conform datinei turcești, deoare-ce în ziarul Anei Bornemisza se amintesc, măsuțe enadrate²⁾ pentru cafea

¹⁾ Apafi. Metamorphosis Transylvaniae p. 333. si urm.

²⁾ Thallóczy L. I. Apafi M. udvara. Századok 1878. 515.

mică“ cari steteau înaintea sofelor. Dar despre cafeauă ca dejun, zice Apor, că dacă i-ai fi zis oare-cuiva: *trebuie-ți cafea?* poate ar fi înțeles că-i zici că nu-1 primești.

„Despre cafea ca dejun, herbato, ciocolată nici pomană nu era.“ Apor zi cea că dacă ai fi îmbiet pre einova cu ciocolată, ar fi crozut că-1 trimiți în Ciuculata (un sat în țara Făgărașului) Domni ca dejun beau *apă cu scorțișoare (fahéj viz)*, care se pregătea în Brașov, *aqua vita* (apa vieții, »aranyos-vizet«), pregătită din deosebite flori și orburi și feartă în căldări făcute spre acest scop. Ca beutură de dejun au mai pregătit și un feliu de mixt composit ce samănă cu *crampampuli*. Intr'un blid puneau vinars îndulcit, în care apoi mai puneau și vre-o două trei smochine și câteva boambe de strugurași. (malozsa), apoi 'l aprindeau și-1 întorceau cu o lingură. După ce-1 stingeau și se recca îl beau mâncând smochine după el. Dejunul celor mai puțini delicați la stomac era slănina papricată.“

»De almintrea bărbații beau dimineața și vin-pelin usturoiu, pre care îl țineau sănătos, căci nu aveau așa stomac de posomant, ca cei de acum« — serie Mihail Cserei.)

Astfel beutura principală de dimineața până sara a fost vinul.

Bețiile aparțineau curții, mai virtos pre timpul lui Mihail Apafi. Dar nici principii de mai nainte n'au fost chiar contrarii vinului. Deja pivnițele Bathoreștilor au fost renumite. Cel din urmă Gavrilă Bathory a fost cunoscut ca beutoriu mare, ca jucăuș escelent și ca mare înșălătoriu de femei. Lui George Rákóczy încă îi plăceau chefurile, cu o ocașiune așa a îmbetat pre delegatul francez, încât spre reversatul zorilor desbrăcați în cămeșe jucau așa numitul joc »palotás«. Ma și cei mai serioși ca Gavril Bethlen și George Rákóczy I. încă iubeau așa numita »dumnezeiască« (iste

nes) pötrecerea vială. Dar Mihail Apafi ultimul principe al Transilvaniei, poate l'a întrecut chiar și pro Gavrilă Bathory.

»Dacă a început a bea principele cu toate că el bea adese-ori, apoi acolo nimene nu se putea scusa, *atâta trebuca să beie până ce cădea mort de beat*, ol însuși putea bea o veadră de vin (cîrciter 11 litre) fără de a se îmbota, ei 'și lua numai din cap căciula-i cozăcească de catifea, și ca și cum ar fi fost ostenit așa evapoa puterea vinul din cap, *apoi după aceea bea încă și mai mult!*».

Mai virtos la spusul principatului Transilvanian, când militia gormănă a lui Caraffa a ocupat Sibiul și alte cetăți întărite, 'și îngropau în vin supărarea ce o avea fii acestei patrie pentru soartea ei amară. Cetatea Făgărașului, acest loc de predilecție a principelui, dacă ar putea, ar ști povesti multe despre atari lucruri.

Principeasa Ana Bornemisza, doamna cetății, în dispozițiunile date mai marei cetății se îngrijește indeosobi de aceea, că atunci când principele ar petrece aici și sara *ar bea* cu oaspeții, poarta cea mai mică se o țină deschisă pre sama oaspeților lor. ca astfeliu aceștia să poată eși și intra.

Cu atari ocașiuni 'și petreceau apoi mic cu mare.

Odată pre pedestrașii germâni ai curții iau înșirat în piața cetății, cari de câte-ori se toasta în curtea princiară tot-dea una descăreau câte o salvă. Că însă să se împărtășască și ei de petrecerea principelui, acesta le-a dat două butoaie de vin. *Atâta au beut până ce au căzut claie pre grămadă în piața cetății*³⁾.

Astfeliu mâncau și-'și petreceau în curtea principelui. Cu mai puțină ceremonie, dar nu cu mai puțin gust să întempla acest lucru și în castelele magnaților și în căsile nobililor.

²⁾ Apor Metemorphosis. 336.

³⁾ Szádeczky: A fogarasi levéltárakról. Századok 1890. 738.

⁴⁾ Apor. 336.

¹⁾ Pótlékai s megjegyzései Apor munkájához 449. l.

În secolul al XVII-lea și aceștia prânzeau la 10 oare și cinau la 6. Când se apropia 10 oare păharnicul așternea masa. Tierele le tocnea pe scaunul spre acest scop pus, punând tot odată atâta țipăi și servete, câte cugeta că vor fi de lipă. (Fiește care căpăta câte un țipău).

De comun foloseau tiere de lemn fiind cea de plumb încă raritate, iar cea de argint nu erau pentru folosul de toate zilele. Când cătră finea secolului au venit în us tierele de plumb, unii domni, precum bătrânul Ioan Haller, a lăsat să-i facă tiere mici de lemn pe cari apoi le-a așezat în fundul celor de plumb, că astfel totuși să mănec din tierul îndătinat. La principe de comun erau în us tiere de argint. Magnații precum și nobilii mai în stare încă dispuneau de destule blide, tiere de argint, dar acestea nu le foloseau tot-dea-una. Despre primul tesaurariu al guvernului, despre Ștefan Apor, ca ceva extraordinariu scrie nepotul seu Petru, că »el a fost într'adevăr conte, deoarece a avut la 88 de blide și tot atâtea tiere de argint, cari să foloseau aproape în toate zilele, și acelea au fost așa de groasă ca și blidelo și tierele de plumb. Lui și muierii lui i să sorviau la masă linguri de aur, iar tiere *quadrate* de argint și suflăte cu aur în lățime de două degete. A avut un stimpărătoriu (răcitoriu) vechiu de argint, așa de mare încât ar fi potut scâlda în el un băiat de 6 ani; acesta a fost suflăte cu aur aproape în lățime de o palmă, care i-l'a procurat adeca din Viena cu prețul de 3000 fl. germâni.¹⁾

Dar aceasta a fost după timpul principilor.

Înainte de acea au mănecat depre tier de lemn, și »de plumb, încă și la domni cei mari, deoarece afară de principele nimenui nu i-au fost iertat să mănec din tiere de argint.²⁾» Da, deoarece pre acelea timpuri ora hotărită și îmbrăcăminte, burgesul n'avea drept să-

¹⁾ Apor Met.

²⁾ Idem.

și facă vestminte de acelea, cari li compeau nobilului.

Când bătea zece oare, aduceau și puneau mănecarea acoporită. La anunț vineau în ordine frumoasă în refectoriu, pășind nainte bărbații, apoi femeile, promergându-le acestora fetele, cea mai mică mai înainte, sub conducerea »unui servitoriu bătrân,« că drept sub conducerea unui magistru de curte. Înșirându-se în refectoriu în rând vinea păharnicul cu apa de spălat și ștergariul (la magnați cu lavor și cană de argint, la cei de rând cu cană de *aramă*, ori de plumb, încă fără lavor). Mai întâi și spălău mânilo fetele și muierile, apoi domnul căsii și îmbia oaspeții, zicând spălă-te domnul meu! Atâtea să îmbiau unii pro alții, că cine adeca să să spele mai întâi, până ce să rocea mănecarea.

După spălătu mânilo preotul binecuvântă masa. Apoi păharnicul cu esat-lós-ul descoperea mănecările și oaspeți să așezau la masă.

În capul mesei și pre atunci numitul *loc prim* îl ocupa o doamnă șezând lângă ea un domn, dar apoi ceialalți nu ședeau »învrastați«, ci femeile ocupau o parte de masă, »din lăuntru de cătră părete« (masă deci n'a fost așezată în mijlul refectorului), iar partea din afară o ocupau (bucurându să și aici de o mai mare libertate). Domnul căsii de comun ședea în coada mesoi.

După ce astfelu să așeza, păharnicul fie-cărui îi da tieriu, țipău și servet, iar linguri (de argint) numai la locurile principale câte două trei. Cu cuțit nu i servia nimeni, de acesta trebuia să să îngrijească fie-care. De a magnaților avea grija servitoriul lor, care le servea cu el în decursul mănecării.

Ori ce domn mare a fost la cingătoare din dărăpt îi atirna teaca cu cuțitul; când să punca la masă și scotea cuțitul din teacă și mănca cu el după-ce apoi car îl puneu îndărăpt. Înainte de prânz ori de cină, îl cerea servitoriul spre a-l curăți și astfel îl reda eară-și domlui seu. Cine n'avea servitoriu acela el însuși să îngrigea de cuțitul seu, Feme-

ile încă să îngrijea ele de cuțit. De comun aveau două cuțite mici și o furcuță în teacă, carca legată de un șinor

lung atârna de cingătoare pro sub șurt așa încât ajungea până la glesne.

(Va urma).

Dr. Ludovic Szádeczky.

DESPRE CHENEZIATELE ROMÂNE (VALACHE).

Foarte multe urme par a dovedi, că acel teritoriu pe care azi numim comitatul Hunedoarei, pe timpul Arpadianilor ma încă mai înainte de ocuparea maghiarilor a fost cu mult mai împopulat, de maghiari, respectiv afini lor avari, de cum s'ar putea eugeta.

Din geo- și etnografia lui Guido de Ravenna, care a trăit și lucrat cu abia 50 de ani înaintea venirii maghiarilor, se vede mai pe sus de ori-ce îndoială, că între altele văile Hunedoarei și între ele mai virtos ținutul Hațegului, a servit de ultimul adăpost remășițelor avarie, cari au putut fi scoasé și din întăriturile lor de șanțuri în forma cercurilor redicate în Bănatul-Timișului, pe cari călătorii superficiali le timbrează foarte necorect de șanțuri romane. Din aceasta epocă avară datează numele riului Syl, numele localităților Saágh (acum Nándorálya) »Alkó,« Babocs, etc. numele familiari ca Igech, Szerekcs, Ankos, cu cari ne întâlnim prin documente. Alte monumente poate vor fi ascunsé afund în pământ ori poate numai în suprefața lui, însa și avarimea însă așa s'a contopit în afinii lor maghiari, încât prin acelea timpuri, de prin cari ne-au rămas unele însemnări istorice mai detaiate. ori chiar documente, s'a putut face amintire numai despre maghiari. Dar tocmai acestei coincidență, acestei contopiri se poate atribui acel fenomen, că p. e. întinséle locuri ale Hunedoarei au trebuit să locuiască maghiari în massă compactă de cumva e permis ca datele mai rari să se confrunteze cu transformarea mai târziă și apoi din aceasta să facem conclusiuni.

Situațiunea a fost supusă schimbrii prin învasiunea cumanilor și be-

șilor, dar mai virtos prin ceea a tatarilor cutropitoare de popoare. Atunci a devenit deșerte și frumoasele coltoane ale văilor Hunedoarei; atunci și după aceea în timp îndelungat ne vedem regii lucrând într'aceea, ca locurile pustiite să le împopuleze din nou.

Ce a putut fi mai natural, decât că cu privire la împopularea acestui teritoriu a trebuit să-și întrească ochi asupra acelorora, cari deja în deceniile precedente s'au fost pus în mișcare spre acest loc; și care popor — cași toate popoarele evului vechiu — și cerea baza de drept a mișcării lui în tradițiuni. Acest popor de scriitorii noștri, și în documentele noastre e numit „oláh“ (vlach).

Că oare-când a venit acest popor în roiuri mai mari în comitatul Hunedoarei, și mai virtos în ținutul Hațegului — căci cu aceasta ocaziune și în acest operat numai asupra acestora mă pot estinde — cu privire la acel fapt un argument plausibil se cuprinde în instituțiunile de drept. De acest argument, cel puțin în aceasta direcțiune, până acum la noi încă nu s'au folosit nimeni.

Toate instituțiunile de drept, a căror cunoștință e de odată cu cunoașterea românismului, nu le pot analiza acum. M'oi ocupa numai cu unul. Acesta e cheneziatul.

Despre aceasta instituțiune pentru prima oară fac amintire în secolul al XIII-lea Béla al IV-lea. În acel decret al său, prin care donează cavalerilor Johaniți Cumania depe atunci — adeca marca parte a Moldovei și României de azi — dimpreună cu banul Severinului ca să le apere și să le împopuleze cu oamenii adomeniți de prin alte țeri care nu din Ungaria. Oare e ceva întempla-

tiv numai că în patria noastră pentru prima oară acum ne întâlnim cu instituțiunea chnezatului la români? După părerea mea — nu. Știu, că tocmăi Béla al IV-lea a fost constrins să-și împopuleze țara-i devastată cu coloni chemați de aiurea. Colonisti chemați și ademniți pre tutindenă au pus de condițiune susținerea instituțiilor lor îndătinate. Gomâni și cunoșteau și și iubiau instituțiile lor — și așa mai departe; astfel o condițiune fundamentală a fost guvernarea lor conform acelor întocmii. Și regele — după cum să vede din mulțimea decretelor lui de privilegiu romasă noauă — morse tot-dea-una până la acea țintă, preste caro apoi a trece nu i-a putut concedo idea de stat, coroana și demnitatea lui.

Acest lucru nu s'a potut întâmpla altmintreă nici cu românimea (valachimea). Pre când mai nainte și dacă să așezau unele colonii, să acomodau legilor și instituțiilor legale a locului nou, dar acum lui Béla al IV-lea au început ei a-i pune condițiuni și a protinde considerarea instituțiilor adasă cu sine. O atare instituțiune a fost între altele și chnezatul. Și aceasta e cauza, că în lăuntrul teritoriului coronei maghiare există numai din acest timp. Dar fiind împotriva străiu, aici nu s'a putut înrădăcina tare. Și barom de nu s'ar fi înrădăcinat nici atât, cât s'a înrădăcinat. Anume pre cum vom vedea mai la vale, chnezatul în fond să poate identifica cu vasalismul (iobagismul). Chnezul a primit dela rege un dominiu, ori mai multe dominii sub anumito condițiuni de dependență. Cu alte cuvinte: proprietariul adevărat a romas tot-dea-una regele care putea relua acelea averi când voia și după placul lui; pre lângă aceasta chnezul pentru proprietățile primite a îndeplinit deosebite servii. De altă parte însă *chinezul a devenit domnul locuitorilor aflători pre dominiile primite, prefăcându-i pre acestia clăcași (iobagi), servitori, dispunând și de viața lor.*

Iată dar iobăgimea românilor e de a să căuta așa zicând aici; aceea o au

primit ei de voia bună și-o au adus cu sino. Regele și legislațiunea maghiară în multe privințe a voit să amelioreze aceasta relațiune. p. e. între alte și prin aceea, că judicatura chnezilor o a supus sub conducerea și controla principilor Ardeloni. Cu toate acestoa iobăgimea românilor până în ziua de azi să deduce într'un mod de totuși altcum, condamna măgiarimea, superioritățile Statului maghiar chiar și azi tocmăi pentru aceea, ce au adus cu sino strămoșii lor, pentru aceea ce s'au creat ei înșiși. Să înțelege multe s'au dat uitării în decursul timpului. Presto tot aceea, căroră pânea de toate zilele lo-a fost fântasarea și agitarea, au dedus iobăgimea ca un rezultat a subjugării.

Dar să trecem mai cu de a mănuntul la aprețierea chnezatelor, și mai virtos a chnezatelor Hătegame.

Cu acest obiect s'au ocupat mai fundamental și mai exhaustant contetele Iosif Kemény în disertațiunea-i apărută în t. II. al Magazinului lui A. Kurz și intitulată: »Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen«. Aceasta disertațiune voiește a fi o critică și tot-odată și curgere a unui opuseul apărut anonim în Aiud sub acest titlu: »Vizsgálódások az erdélyi kenezségekéről« (Cercetări asupra chnezatelor ardeleni); cu toate acestea e de sino stătător și în materia aceasta — după cum ziserem — e cel mai fundamental op.

Insă dela aparițiunea opului nobilului conte s'au scormonit multe diplome. Puținătatea mea încă a făcut deja mulțisoare cercetări, și a dat preste multe documente vechi, cu ajutorul căroră nu cu privire la un punct. poate grăi în mod întregitoriu, ma la alte locuri chiar în mod coregătoriu.

Chnezatul cu însuși numele chinez e fără îndoială de origine slavă. La popoarele slave cuvintul »cnez« a avut și are și azi deosebite înțelesuri. Acel nume a însămnat când prinț, când duce, când nobil sau chiar jude. În forma din urmă și azi o în us la sârbii din Unnga-

ria; ma locuitorii români, cari vin în atingere cu sêrbimea, precum în Caraș (Krassó), judele comunal și azi 'l numese »enezu.«

Știu, că în patria românismului din Balcan elementul alcătuitoriu de stat l'au format bulgarii slavisați, ei au fost clasa domnitoare în un așa mod, încât și atunci când s'au despărțit în mod legal celea două elemente, adeca românii și slavo-bulgarii, limba oficială tot organismul Statului a fost slavie și așa a ramas la români. Acest lucru 'l adevere-se numele enezilor aceluși timp, cari în mare parte sunt formațiuni slavice. — Astfel se poate înțelege foarte ușor cum s'au putut încuiba înstituțiunile enezate-lor între români. Și încă aceasta instituțiune între români nu s'a adus aici în Ungaria, ci au esistat la ei deja când locuiau în patria dela poalele Hemului, o dovedese cară și îndeajuns documentele din seclul al XIII-lea ce ne stau la dispoziție.

În treacăt amintesc numai aceea, că enezatele noastre samână ca ou la ou, cu celea din țara Hemului, ai cărei jug byzantin l'au scuturat enezi Petru și Asan. Cuvântul enez și acolo a în sêmnat atâta cât vasal, enezat atâta, cât proprietate vasală. Cnezul și acolo a fost tocmai așa. ducele, în o privință oarecareva domnul și judele poporului său, după cum o observăm aceasta în timpul de atunci la potopul de popoare, cari ocupau părțile vecinașe Ungariei, adeca începând dela ultimul deceniu al seclului XIII și trecând prin seclul XIV și XV până în capăt.

Numai apropierei i-se poate atribui, că enezatele purcezând din Hem apar în Bănatul Severinului, apoi în Hunedoara. Unde însă nu pot încunjura mâna ordinătoare a regelui Ludovic I. care anume dorind prin 1366 să reguleze relațiunile de drept a românilor ardeleni în decretul dat în aceasta cauză face deosebire între enezi întăriți în proprietățile lor prin donațiune regească și între enezi simplii, cari au esertat numai drepturi de conducători ai poporu-

iui, și cari adese-ori au purtat titlul de »voivod.«

Deja am fost amintit mai sus, că îndeosebi pustierea tatarilor a despopulat văile și locurile Hunedoarei, între ceasta ținutul Hațegului. Teritoarele pustii, amosurat înstituțiunilor noastre de drept, au căzut sub dispunerea coroanei. De aci opidul regese din acel teritoriu, însuși Hațegul a fost punctul central al întreg districtului. Însă în 1404 în un act de donațiune alui Sigismund se zice despre comuna Ponor p. e. »possessionis Ponor vocate in pertinentiis Castrî nostri Hathzak« adeca: »Poporul aparține castrului nostru Hațeg « Regii noștri din ce în ce a conces mai mult loc, din acest dominiu estins, ducilor popoarelor ce veniau din vecinătate sau pre numele lor adeverat enezilor.

Locurile astfel conces se deosebiau prin epitetul »liberae,« ceea ce numai atâta a în sêmnat, că aceea posesiune acum nu aparține întreagă dominiului coroanei; și enezul a fost obligat spre un serviciu oare-careva numai spre a 'și reaminti apartinența locului său la coroană. Astfel principele ardelean Frank dispune proprietarului enezatului Nucșor, că pentru aceasta proprietate se deie în calitate de enez anual un bou la comandantul castrului regese hațegan.

Relațiunea feudală a adus cu sine că enezii din ținutul Hațegului și-au esoperat decrete de întărire de la toți regii sau dela plenipotențiații acestora, adeca dela principii.

Mai târziu însă după-ce enezii aceștia au cunoscut mai de aproape dreptul maghiar public și privat, și după-ce au văzut cum-că și dotațiunea regelui încă le asigurază domnia asupra supușilor, vlahilor sei, ma încă le dă oarecareva prerogative, s'au nisuit a își câștiga merite noue și astfel a 'și câștiga așa numite nova donațiunes în interesul acela luate după cum le primeau acestea conlocuitorii maghiari cu merite. Această nisuință și schimbare 'și ajunge punctul de culminațiune în epoca Huniazilor, mai virtos în ținutul Hațegului, unde în-

vasiunile turcilor mai multă ocaziune spre a-să destingo personal.

Ulászló al II-lea după toate enezatelo ținutului Hațegului a tras deja numai 600 mărci în argint și 200 oi, ca venit anual; dar în anul 1494 considerând servițiul prestat contra invasiunilor turcești și miseriile cauzate prin acestea invasiuni, a iertat și celea 200 de oi.

Cnezatul tocmai așa a putut forma obiect de drept cași ori și ce persoană ori lucru. De aci ne întimpină în decretu atari expresiuni «dimidia pars keneziatu» partea jumătate a cnezatului etc.

Proprietate cnezască, sau proprietate ce sta în relațiune feudală a putut și au și căpătat și maghiarii din dominiul apartinători castrului Hațeg. Cetim, că Petru fiul lui Korlát din cauza perfidiei și perde porțiunea din cnezatul Borbátviz, primindu-o aceea preotul Dobrota și consingeniei lui. În Sâmpetru pre tîmpul Huniazilor a trăit cnezi Vak și Hitemze. Strămoșul înfloritoarei familii Kendeffy după cum se poate dovedi prin documente a fost Kende, la naționalitatea căroră nu am putut deduce tocmai de acolo, că el, dar mai virtos renumiții sei ficiori: Ioan și Kende a poșezut avere de natură cnezială și ar fi fost și cnezi.

Ar fi interesant să schițez și procedura împărțirii de drept — și dreptate. dar aci voi amintî numai atîta, că amēsurat mărturiei documentelor adunate de mine acum e lucru secur, cumcă au fost și judecătoria curat cnezēști. Nu de mai puțin interes e și constituirea acestor scaune judecătorești a cnezilor: principele ardelean a fost denumit din cas în cas, ori odată prntu tot-dea-una de președinte al scaunului constituind membrii scaunului în tot anul 12 proprietari jurați, 6 preoți și 6 țerani români.

Despre toate acestea Kemény în amintita-i dișertațiune nu știe nimic, ma afirmă că scaunele judecătorești ale cnezilor în cauză litigioasă de proprietate de sino nici n'ar fi putut hotărî, ci în atari casuri a trebuit să ico parte și nobilimea comitatensă. Lucrul, con-

form mărturiei secretelor mai pro sus de ori ce indoială, stă așa că sub principole a ținut scaunuo judecătorești mixto cu scaunole cnezilor, dar au ținut și scaune judecătorești curat cnezēști. În celea de întai foarte natural, că s'au putut pertracta și cause de ale nobililor, când enumērarea numelor cnezilor conehomați numai atîta va să zică, căși ei au fost de față și au putut fi martori prestării de drept pro când în afacerile averilor curat cnezēști a hotărît numai scaunul judecătorese al cnezilor fără nobilime, deși întēmplativ în fața acestora.

Spre primirea acestor scaune cnezēști în cotatea Hațeg s'a fost edificat o aulă regală deosebită. Aceasta o dovedese cuvintele următoare ale decretului din 1418: „quod cuni die constituto în domo regia în eadem Hachak habita et constructa.“

Și aceea e secur, pro cum arată decretetele copiate de mine, că înaintea scaunului judecătorese a cnezilor s'au putut închia contracte vecinice, coînțelegere asupra averilor etc., asupra căror faptu cnezii în numele lor au putut eda decretete. Posibilitatea acestui lucru încă a negat contele Iosif Kemény, deoarece el încă n'a fost dat preste atari documente.

Cnezatul și posesiunile cnezilor, pē cari decretetele căte odată le amintese sub epitetul „possessio Walachalis,“ cu seculul al XV-lea a dispărut sau transformat.

Ideea de stat maghiar, natura proeminente a puterii de stat maghiar, na suferit mult tēmp aceea detorsiune slavică a feudalismului; nici aceea n'a putut suferî punctul de vedere mai înalt al maghiarilor, ca o atare restricțiune de proprietate să subsiste.

Însă amēsurat acelei instituțiuni, că mai de mult cnezii supraveghiau asupra servițiilor ce-i competau regelui, acum numai cei ce supraveghiau asupra robotului, ce trebuca să încurgă din dominiului cutăru-i nobil, purtau numclo de cnez. — Atare soiu de cnezi

sunt de a să înțelege p. o. sub cuvintele documentului din 1559: „Petrus kenzius Valentini Posay in Walljadelse“.

Acest enoz Petru propriamente a fost un jude domina'. Și cu aceasta 'mi închiu schița.

Dr. Francisc Sölyom-Fekete.

ÎN PENINSULA BALCANICĂ SE NAȘTE O LIMBĂ ROMANĂ.

(Urmare)

Într'aceea sosește și epistola cancelarului grec, prin care exprimă mirarea d-lui seu asupra acelu lucru, că adeva împăratul germân nu i-a înșinuat lui soșirea sa, și că din cauza aceasta nu s'a îngrijit nici de tîrgurile de proviantă. Fiindu-i cunoscut însă, că împăratul germân e deja în imperiul seu, și-a și trimis delegați sei în orașul Straliz pentru primirea împăratului. Împăratul germân respunse pre scurt că el a trimis de mult pre episcopul din Münstet și contele de Nassau, ma chiar și pro camera-riul seu, ca să anunțe soșirea s'a.

În Nissa petrec mai bine de trei zile pentru cumpărarea proviantelor. Aceasta cetate odinioară a fost fortăreață, acum de jumătate e ruinată, deoarece regele Béla o a ocupat dela usurpătorul Andronik. Aici în Nissa, în 27 Iuliu, se presintă cu mare pompă înaintea împăratului sêrbul Neamen (Nemanja, și frate-seu mai mic Krazimir (Kazimir), aducând cu sine vin, orz, fărină, boi și oi multe și alte de toate, mă și oferesc și servițiul, dacă armata cruciaților ar lupta contra grecilor, dela cari au suferit mult sêrbii. Ei începînd dela Nissa au ocupat mult teritoriu, pre care și-l'ar putea ținea, dacă împăratul germân le-ar primi supunerea și alianța. Împăratul însă le mulțemi de binevointă, respunzîndu-le, că numai singur pentru eliberarea Ierusalimului a pornit de acasă, și astfel, în altfelu de resboiu nu s'a amestecat.

Acum Anstet espune, pentru ce au erupt sêrbii cu așa curagiu în imperiul grecilor. După moartea împăratului Manuil, domina tutorii infantului seu,

Alexios, căruia tatăl-seu îi fidentază de soțiă pre sora lui Filip, a regelui francez. Consângeanului seu Andronic, însă cu ajutorul turcilor și a altor popoare ocupă Constantinopolul și omorînd pre Alexios și tutorii lui domni după aceea 6 ani. În restîmpul acesta regele maghiar ¹⁾ și alți principi au ocupat teritoarele vecinașe; ear regele apulici (Wilhelm II.) devastă cetățile grecești depre litoralul Mării. Când chiar și viața lui Isac Angelos era în pericol, regele Apuliei ajunsă de împărat prevenind pre Andronic. Aceasta ea se-'si asecură domnia, și luă de soțiă pre fica regelui maghiar Béla, care a fost promisă prințului Stiriei, lui Ottocar. Pentru aceea totuși din zî în zî decădea imperiul. În Chypros se resculă un alt Isac, ear dincolo de Hellespont, Theodorus; afară de aceea în partea cea mai mare a Bulgariei și în părțile dunărene un anumit flachus Kalopetru și frate-seu mai mic, Crassianus tiranisau pre vlachii supuși.²⁾

¹⁾ Béla al III-lea a ocupat Branicev-ul. Nis-ul și Sophia.

²⁾ Praeterea Bulgaria în maxima parte ac verus Danubium quidam Kalopetrus Flachus et frater eius Cassianus cum subditis Flachis tyrannirabat. Ansbert scrie adeva Flachus, dar câte odată și Blachus. E interesant că Ansbert nici odată nu amintește pre Asan, ci numai pre Kalopetru (și odată pre Crassian) și scriitoriul istoriei bulgarilor Jirecek (la pag. 228) amintește numai pre Petru, care în Niss i-a oferit armată împăratului Friedrich contra Constantinopolului. Dela Akropolit știm că Asan ținînd lângă sine pre frate-seu cel mai mic pre Petru, căruia i-a rupt o parte din țara sa, ca să-i fie proprietatea lui; adevă i-a dat: Hrelava-mare, Probat și altele, cari până azi se numesc *pămîntul lui Petru* (ἐὸν καὶ μετρί τοῦ ὄν τῶ τοιαῦτα τοῦ Πέτρον ἐνομασται χωρά). Georgii Akropolitae, magni

În acest chaos — continuă Ansbert — jupanii sârbi și croați (profati comites de Serbia et Cruzzia) s'a aliat cu Kalopetru contra imperatului Constantinopolitoan. Și Kalopeter i-a oferit ajutor imperatului german, contra inimicii lor sei, dar imperatul nu-l primî.

Imperatul împărțindu și în 5 centurioane armata, formându-l în al 2-lea centurion maghiarii și bohemii sub steagul lor propriu (secunda acies Boemorum et Ungarorum, utraque gente proprium habente signiferum) — pornește spre Nissa. Din nou ajung în părți muntoase, unde au suferit mult dela grecii și vlachii cari le stau în drum. În alungarea acestor hoți s'a estins Frideric judele de curtea din Perge (Fridericus advocatus de Perge). La 14 zile după pornirea lor de Nissa ajung în opidul Straliz,¹⁾ cari-l află deșert; n'a fost acolo nici tîrg nici proviante, nici altceva. Din contra drumurile de prin strămtori sunt îngrădite, ma vechile strămtori ale Sfîntului Basiliu le-au întărit cu scopul de a nimici armata cruciaților.²⁾ Acum a fost învederată mîșelia imperatului grec.

Pornind din Straliz la 14 August, i-au ajuns și noauă armată cruciată, despre care i-a fost avisat delegații maghiari. La 24 August sosese în Philippopol, care asemenea e deșert, deoarece locuitorii au fost fugit de frica cruciați-

logothetae Annales. Edit. Bonn. p. 23. Astfelu deci Petru comunică cu imperatul Friedrich ca domnitoriu partișan.

1) Straliz, e Sardica veche, care în evul mediu a fost numită și *Friaditz*. Anonymul nostru o serie *Scereducy* (XLV.); Szredecz, acum Sofia. *Idrisi*, geograful arab, o a scris prin anul 1150 de Atralis. Tomaschek, zur Kunde d. Haemus-Halbinsel pag. 29.

2) „*Antiquas clausuras Sti Basilii in berfredis et propugnaculis renovando contra honorem Dei in excidium peregrinorum Christi communitant.*“ E foarte interesant următorul loc din Anonymus (ibid VLV.): »Zuardu et Cadusa ceperunt equitare ultra *Portam Wazil*, et castrum Philippi regis ceperunt.« Cronicariul maghiar își călărăște cavalerii pre drumurile armatei cruciate, Ceea ce a numit evul mez *clausura*, ear byzantinii, Kleis onira, aceea maghiarii o au numit *kapu* (poartă). De aci și multele »porta Ungariae«, vaskapu (porțile de fer) etc.

lor. Într'aceea sosește epistola imperatului Isaac, prin care se înterzice trecerea pro acolo. (Soquenti die — aug. 25. — literas graeci imperatoris Isakii fastu et arrogantia plenas ac transitum nobis penitus denegantes dominus imperator solita suscepit modestia.)

În 26 August intră în Philippopol, ea în proprietatea lor. Sapă afară toate celea, ce au fost aseuns locuitorii, și astfel găzduiesc după placul lor. Aici popoșose 12 săptămâni, fiindcă în jurul lor era liniște, »quia silvit terra in conspecto nostro.« Imperatul ar fi putut ocupa întreagă Macodonia. Acum se începe o interesantă schimbare de epistole între ambii imperați; Isaac o aproape de a nu recunoaște demnitatea de împărat a lui Frideric, care îi răspunde: »Pre mine mă numese tot-dea-una imperatul romanilor și August, și acela și sum într'adevăr.« (Me dici et re esse Fridericum Romanorum imperatorem semper Augustum). Acest adnex „semper Augustus“ Frideric I-ul începî al folosi.

În 5 Novembre părăsesc Philippopol-ul, și sunt aproape de Adrinapol, când maghiarii se doreșe acasă. În 19 Novembre 6 baroni și episcopul Jaurianului cu oamenii sei cu tot părăsesc armata cruciaților, numai 3 baroni rămân cu poporul lor.

Fiindcă cruciații umblau aproape pre pămînt inamic, au suferit mult dela oamenii obraznici (caseă gură).

Frideric, avocatul de Perge, și acum se poartă voiniceste. Invasiunile lui ajung pre departe. Atacă o provincie bogată, numită *Flachia*, care e aproape de Thessalonica, ducând de acolo cu sine atîta pradă cîtă a putut duce numai. (Invasit regionem opulentam, Flachiam dictam, non multum a Thessalonika distantem, in qua rebelles aliquot occidit, abundantiamque necessariorum plus quam revehere sui potuissent, invenit.) Episcopul de Passau, precum și prințul Dalmației asemenea merg după pradă, de unde se întore încăreți bine (et ipsi

mos terra capta ex praeda hortium onustaverunt)

În 24 Decembrie s'înteleg din nou delegații celor doi împerați, căci Isac văzând pustiirea imperiului sau ar voi să scape cât mai curund de cruciați. Intr'aceea Calopetru, *domnul Bulgariei în provinciile vlachilor și a Thraciei*, care dorca să fie denumit de împeraț și încoronat cu corona împăratului grec, să oferește lui Frideric de a porni contra Constantinopolului dimpreună cu 40000 de valachi și cumani. Împerațul dimitte cu blândeață delegații lăsând să i se scrie lui Calopetru, ce să fie pro placul lui (et Calopetro placencia rescriptis.)

Nefiind t'erguri de provianto, și trecerea preste mare fiind denegată, mânia cruciaților contra grecilor creștea din ce în ce, din care cauză ei pustiesc de groază, încât și lui Ansbert i se pare prea mult.

În 21 Ianuar 1190 s'încep din nou tractatele între delegații ambilor împerați. Epistola regelui Béla încă-'l îndeamnă pre Isac la împăciuire, deoarece ce rămânerea cruciaților în imperiu aduce multă daună. Delegatul maghiar, care a adus epistola, enără și aceea, ce a văzut trecând prin Bulgaria, că adeva Bulgariei desgropau cadavrele peregrinilor și le lăsau împrăștiate pre pământ. Dar încă și prin 3 Februar armata e atacată de valachii și cumanii împăratului grec, cari însă numai decât sunt alungați de cătră aceia. Ce e drept și grupele cruciaților își continuă pustiirile. Astfeliu episcopul Würzburgului și contele Salm-ului aleargă „versus terram Blacorum,” unde află două orașe pustii. ear pre al trielea îl obsidiară, omorînd mai bine ca 5000 de oameni.

În urma urmelor la 14 Februar s'întemplă deplina împăciuire în Adriano-pol. Întemplându-se acest lucru, marele dapifer (dapifer magnus) [étekfogó] a împăratului Constantinopolitean adună o armată enormă în contra conturbătorilor vlachi, și roagă tot-odată prin delegațiune pre împăratul Frideric, că fiind pace între ambii împerați, să-i deie aju-

toriu contra vlachilor. Tot în aceea zi și Calopetru domnul vlachilor (ipsa die Calopetrus Blachorum dominus), pro care adopții lui îl numea deja împăratul grecilor, trimete delegațiune la Frideric, rogându-l să-i deie ajutoriu contra grecilor. Împăratul dimitte cu buzele drămbolate ambele delegațiuni. Prin ploaie torențială ajunge armata cruciaților în Calipolis, petrecând astfel dela Sava până aici 39 de săptămâni. În 28 Martie navi-gează preste mare împăratul cu ceea din urmă trupă.

Prezum vedem Ansbert numai pro Calopetru îl cunoaște ca domnitoriu al bulgaro-valachilor; pre Asan nici nu-'l eminteste. Trebuie oare să conchidem de aci aceea, că Asan a conerezut lui Petru negoțarea cu ducele principe a armatei cruciate, cu împăratul Frideric I-ul?

După eșirea lui Frideric I-ul din imperiul byzantin, Isac continuă cu mai mare curaj resbelul nu numai contra s'erbilor, ci și contra bulgaro-vlachilor, a căror aliați mai puternici și pontru imperiul byzantin mai periculoși, erau cumanii. În anul 1194 Isac repoartă învingere contra s'erbilor la Morava, și totodată s'întelnește în persoană cu soeurul său, cu Béla al III-lea. Cu acest prilej de secur au decis definitiv asupra demersului resbelului. Până-ce adeva Béla ar atăca de cătră Bayn, Isac se pornească cu armată mare de cătră Constantinopol. Însă într'aceasta pre Isac îl detoocează în 1195 însuși frate-seu mai mic, Alexios al III-lea, care orbindu-l îl încuie într'o mănăstire.

Lui Alexios, copilului de 12 ani a nenorocitului împărat, îi succede totuși a se r'efugia în Sicilia și Italia.

Noului împărat i-ar plăcea să se împace cu bulgaro-vlachii, dar Asan răzâmându-se pre ajutorul cumanilor, creiește atari condițiuni, de a căror primire a fost imposibilă (ἀδύνατὰ τε καὶ ἀτιμα δέ-αποθεῖν ἤν) Preste puțin pre Asan îl omoară

1) Istoria de expeditione Friderici imperatoris, edita a quodam Austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomino Ansbertus. Fontes rerum austriacarum. Scriptores t. V. Wien, 1863.

Ivanen¹ care ocupă și Trnova, dar Petru devine domnul orașului și prin aceasta a puterii bulgaro-vlacha.

Și pro Petru îl omoară și acum domnește frate-sau mai mic Calojoan, sau Ioanitzius (Ionel, Ionică) (1197—1207).

Acest domnitoriu fiindu-i și soția cumană, trăiește în relațiunile celea mai intime cu cumanii, cari 'și continuă pustii-rile până la Constantinopol. Așadar Alecsios al III-lea îmbiă cu pace și pro Calojoan, care o și gata a o primi, deoarece Roman, principele Haliciului intrând în Moldova îi ocupă pro cumani; și fiind că regele maghiar Emeric, ținându-l pro Calojoan de usurpator, în 1202 a ocupat 5 episcopate depro teritoriul Moravei-inferioare. afară de aceasta detronând pro Ștefan fiu lui Nemanja, în locul lui așeză pro frate seu mai mic, pro Vulcan, ear șieși 'și atribul titlul de rege al Sârbioi, amenințând astfel Bulgaria și de cătră apus¹). Calojoan în aceasta strimtoare și sperează întărirea domniei sale dela papa, dacă îi va promite reîntoarcerea sa și a poporului seu, la beserica adevărată; căci doar și domnitorii de mai înainte a Bulgariei încă au făcut mai de multe ori așa. Anume Mihaiu primul principe creștin al bulgarilor, pro tîmpul acela (866) a fost trimis delegațiune atât la pontificelo Nicolau I-ul, cât și la Ludovic regele germânilor, ca să capete dela oi învățatori. Papa a trimis în grabă doi episcopi în Bulgaria cu îndrumări verbale, dar și cu respuns, referitoriu la acoloaș întrebări, pro cari principile bulgar le-a fost înaintat la papa.²) Regele Ludovic lo trimite pro Ermenrik episcopul de Passau, acesta însă aflând acolo delegații papali, s'a reîntors acasă. Nici pontificele nu i-a putut dobândi

pro bulgari. Ne voind a-lo da numai decât patriach, — cu toate că aceasta o a dorit principelo bulgar, ca astfel să fie independent de Constantinopol, — nici a lo lăsa de episcop pro acela, de care le-ar fi plăcut: Mihaiu principelo bulgar tot vro acela-ș Petru, care a fost umblat în Roma după învățatori, l'a trimis la sinod în Constantinopol, unde deja în 16 Martie 870 s'a unit cu biserică orientală, care s'a fost desbinat de ceea română sub patriarchul Photiu, în 855. — După puternicul Symeon (893—927) sub Petru (927—968) și sub Samuil (968—1014) s'a fost început decadință, din care cauză atât Petru cât și Samuil cereau sprigin (ajutoriu) la papa. Fiind-că la aceasta aflăm provocare în următoarele, a trebuit să o înregistrăm aci.

Calojoan trimisă mai de multe ori delegațiune la papa Inocențiu al III-lea, dar aceea din cauza maghiarilor și a grecilor n'a potut ajunge în Roma. Totuși njungând vestea despre aceasta la papa, acesta în 1199 trimisă cu o epistolă în Trnova, pro Dominic protopopul gree din Brindisi. Auzind, că *părinții săi sunt de viață din Roma*, (quod de nobili Urbis Romae prosapia genitores tui exigines traxerint), astfel sună epistola, și cumcă tu ai erezit dela accia aplicarea ta cătră scaunul apostolic, trimitem la tine pro Dominic, care îți va cunoaște modul de eugetare, ca astfel Noi, dacă va trebui, să trimiteți un delegat de mai mare demnitate³).

Fiind gree aducătoriul epistolei. s'a aflat crezământ, până-ce un anumit Praetextatus (nobilis vir) a alungat suspițiunea lui Calojoan. Pentru aceea, acesta numai după trei ani a trimis respuns, în 1202, care din bulgarește a fost tradus pro grecește, și apoi pro latinește.

„Eu, Calojoan țarul bulgarilor și a

¹) Jirecek, Gesch. 9. B. p. 233. Szalay, Magyarorszáğ története I. p. 274., 275.

²) Responsa Nicolai Papae . ad consulta Bulgarorum Acta Conciliorum et epis'olae Decretales ac Constitutiones Summorum Pontificum. Parisiis, în V. tomuri. Din repunsul 105 putem vedea calitatea întrebărilor, în care sunt date referitoare la bulgarimea din seclul al IX-lea.

³) Decretele referitoare la români, ce le voi cita de acum înainte, de aci sunt scoasă: »Documente privitoare la Istoria Românilor 1199—1345. Culese și însoțite de note și variante de Nic. Densusianu. București, 1887.« Densusianu a adunat decretule din edițiunile mai nouă maghiare și din edițiunile lui Theiner, Fejér.

vlachilor. (Ego Caloiohannos imperator Bulgarorum et Blachorum), am primit cu mare bucurie epistola Sfinției Tale, și dau mulțămită lui Dzeu, care considerând la starea noastră de jos, ne a adus aminte sângele și patria noastră de unde ne tragem originea (qui respexit humilitatem nostram et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patriae nostrae, a qua descendimus).“ Astfel deci Caloian și ai lui știu numai dela papa, că ei sunt de sânge roman și că sunt din Roma. Espune apoi epistola, că Caloian pentru aceea a întârziat cu răspunsul, deoarece l'au reținut mulți, dar pre el nu l'au putut înșela (quia multi venerunt in imperium nostrum nos decipere cogitantes, sed nos ab omnibus bene novimus nobis praecavere). Asemenea predecesorilor săi, Petru, Andrei și alții, așa și el cere coronă; o gata la toate, la ce va pofți Sfinția Sa.

Spre împlinirea cererii lui trimete la el pre popa Vasile din Branicev (Brundezuberensis¹⁾ Cluj / Central University of Cluj

La aceasta papa încă în acel an (1292) îi răspunde lui „Nobili viro Caloiohanni domino Bulgarorum et Valachorum“, care se afirmă pre sine a fi descendent din nobila Romă, cumcă a primit epistola trimisă prin popa Vasile, și cercând vechile documente, din acelea s'a convins, că regele Mihaiu a cerut de la papa coronă și mitropolit (archiepiscopum), dar din acelea s'a convins însă și despre aceea, cumcă, bulgarii înșelați fiind de greci, au alungat pre romani și au primit popi grecești. Știind aceasta, îi trimete ca delegat al scaunului apostolic, ce e drept nu un cardinal, ci pre capelanul seu cu numele I. care va duce cu si paliul pre sama metropolitului țării lui.

Legatul va avea dătorința de a examina documentele istorice, ca astfel să iasă la lumină adevărul. Ceea ce va dispune legatul, Calojoan se face să se primească din partea bisericii bulgaro-vla-

chă. Că pro cum ol pro sine însuși se ține de a fi roman, astfel se și imitezo pre romani, car poporul seu care se afirmă de a fi din sânge roman, să și urmeze dispozițiunile bisericii romano. (Expediit enim, ut sicut genero. sic etiam imitatione Romanus sis, et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum asserit se descendisse, ecclesiae Romanae instituta sequatur²⁾).

În acelaș an metropolitul (Basilius indignus archiepiscopus et pastor de Zagra) îi mulțamește papci pentru paliu.

Papa răspunzând numai decât. iarăș zice, că biserica bulgaro-vlachă care după trup și sânge se ține a fi născută dela romani, se urmezo dispozițiunile bisericii române.

În anul 1204, Inocentiu al III-lea îi trimite salute apostolică lui „Carissimo in Chr' sto filio Caloiohanni, illustri Bulgarorum et Blachorum regi eiusque posteris“ făcându-i cuosecut, că pre cardinalul Leo îl trimite delegat la dânsul, la fiitoriu seu rege, prin care îi trimite diademă, sceptru regesc și stea sfințită, mai departe drept de a putea bate bani și metropolitului din Trnova privilegiul de primat, ca astfel să poată încorona pre fiitorii regi, și sub care se fie supuși metropoliții provinciilor bulgaro-vlache. Caloian îl roagă însă pre papa, să facă patriarh pre metropolitul din Trnov, care se poată pregăti chrisma în Tirnov, căci dacă vor auzi romaiei (adeca grecii) că a fost chirotonit de papa, de secur nu-i vor trimite chrisma. Ceea ce atinge confiniile comune ale Ungariei, Sârbiei, Bulgariei și ale Blachiei, referitoare la aceea lasă lucrul spre judecata Sfinției Sale, de altmintea el posedă drepturile Bulgariei și ale Blachiei, precum posedă drepturile Ungariei regele maghiar: „Dar se știe Sfinția Sa, că celea 5 episcopii, pro cari le-a ocupat regele maghiar din prună cu eclesiastic, și cari s'au anihilat, au aparținut țării mele.“ (Sciatis autem Sanctitas Sua, quod V episcopatus Bulgarinae pertinent ad regnum meum, quos

¹⁾ Theiner, Mon. Slav. Merid. I. 15. Documente II.

²⁾ Theiner, ibid. I. 17. Densusian III.

invasit detinet rex Hungariae cum iustitiis ecclesiarum, et episcopatus ipsi sunt annihilati. Et si justum est, hoc fiat.)

Din nou li face cunoscut Inocențiu lui Caloian, că spro încoronarea lui a trimis pro cardinalul Leo, căci astfel s'ă exprimă, în deosebii suntem deobligați față de poporul bulgaro-vlacl, nu numai pentru-că prin scaunul roman au primit religiunea catolică, ei și pentru aceea, că și au originea din sânge roman, spro a căror înaintare și administrare mai virtos noi suntem destinați (sed descenderunt etiam ex sanguine Ro-

manorum, quorum sumus profectui et ministerio specialius deputati).

Aceoa o face cunoscut papa și metropoliiților, episcopilor și abaților din Ungaria, că să primească onorific pro cardinalul Leo în trecerea și reînțoarcerea lui, caro cu atât mai mult îi va patrona la scaunul roman, cu cât va fi mai bine primit¹⁾

Cu toate acestea regele maghiar, Emeric la hotarole țării sale doțindă pro delegat, ne concezându-i s'ă treacă în Bulgaria. Din ce cauză s'a întemplat aceasta?

(Va urma)

Paul Hunfalvy.

LEGILE ȘI DATINILE VECHI ALE SĂCUIILOR.

(Urmare.)

IV, Dreptul de moșă al Săcuiilor.

Săcuii, precum în privința personală au fost toți liberi, tocmai așa și pământul îl crezeau (haereditas) ca avere adevărată; moșiile, car în scaune oficiile (capitanatul și judecătoritul) din an în an le împărțiau cu toții între sine după neamuri și stirpe, de s'ar fi ținut ei de ori ce clasă.

În registrul din secolul al XVI-lea, edat de Kovachich din arhivul bibliotecii împărătești din Viena, putem ceti: „Acești săcui din toate 3 clasele așa își posed moșiile ca nobili adevărați, și nici n'au drept frunțașii, ori călăreții de a domni asupra comunității, ei numai pre basa oficiului crezit care le compote lor anual pre basa celor 6 generațiuni amintite mai la vale, cari au 24 de ramuri (stirpe).“²⁾ Și cumcă membrii familiilor frunțașilor și a călăreților într'adevăr au purtat oficiile în scaune prin schimb anual, pre basa celor 6 neamuri (generațiuni) cu 24 de ramuri (stirpe) până la revoluțiunea din anul 1562, adoca

până la prescurtarea libertății lor în urma acestia, o dovedește registrul din 1557 scris în limba maghiară pre pergamen și păstrat în arhivul familiei contole Rhédey, în care din 1491 până în 1515, adoca conform celor 24 crengi (stirpe) pre restemul de 24 ani sunt enumărați căpitani și juzii supremi ai scaunului Murășului, arătând fiind tot-odată că în care an. pre basa cărei crengi a căru neam, cine a purtat oficiul de căpitan, și cine cel de jude suprem.³⁾ Din aceasta vedem deci, că la săcui a sustat sistemul străvechiu de consăngenitate până în 1526, care sistem a fost în deplină valoare și la magiari înainte de înființarea regatului, atât în viața militară cât

²⁾ Per tribus et generationes atque lineas generationum, antiquorum more, haereditates ac officia inter sese partiuntur et dividunt. *Verböczy* partea a III. titlul al 4-lea.

³⁾ *Székely okl.* IV. p. 80.

⁴⁾ *Székely oklevéltár*, II. p. 135. Confrontează și ordinea următoare, din care se vede, că în scaunul Murășului au purtat oficiul de căpitan și jude, prin schimb anual, pre basa celor 6 neamuri cu 24 crengi, și care e datată din anul 1548, dar unde căpitani și juzii nu-'s amintiți cu numele. *Ibid* II. pag. 78.

¹⁾ Theiner, *ibid.* I 23. Densusian XV.

și ceea civilă, adăca sēcuii au susținut acest sistem și atunci, când cumanii colonizați în 1239 și au fost perdut deja de mult această organizațiune străvechiă, supuși fiind acum căpitanilor denumiți de rege, deși și ei își alegeau juzii și căpitaniii pe basa generațiunilor, după cum o dovedește această cartea de privilegiu alui Ladislau al IV-lea datată în 1279. Dacă sēcuii au fost coloniști aduși de vre un rege maghiar din deosebite părți ale Ungariei, cum s'ar fi putut naște între ei acelea neamuri și crengi (stirpe) pe cari le cunoaștem nominal și cari în Ungaria n'au nici o urmă, și cum ar fi putut purta frunțașii acestor coloniști aduși din Ungaria în scaune oficiile militare și civile, căn: știe fie-cine, că în Ungaria după straformarea făcută în zilele sfântului Ștefan, nimeni n'a putut nici când pretinde și n'a putut purta officii nici militare nici civile, pe baza sistemului de generațiune și a dreptului de consăngenitate, cari acum s'au fost sistat cu totul în privința dreptului comun rēstringēndu-sē numai la dreptul proprietății private, ci pe officianți supremi regești, pe stegari, pe ispanii cetăților și a comitatelor, începând dela sfântul Ștefan tot-dea-una i-a denumit regele.

Dreptul istoric al sēcuiilor documentează mai clar ca lumina soarelui, că în moștenirea sēcuiască n'a existat drept regesc. În țara sēcuiască regele înainte de decisiunea adusă în dieta din Sigișoara ținută după oprimarea revoluțiunei sēcuiesti din anul 1562, n'a putut dona nimēnui nici o palmă de loc și nici nu există nici un decret barēm, care ar documenta dreptul de donățiune al regelui pe timpuri de mai înainte de legea adusă în 1562.¹⁾

¹⁾ Cumcă decretule de donățiune la bunurile din Csik ale familiei lui Andrásy, pe cari unii oameni de știință ai noștrii le dateaza din 1550 pe baza unor copii mance, într'adevăr au fost edate de regele Ioan al II-lea în 1569, și cumcă rescriptul din 1521 alui Ioan Szapolyay încă ca principe a Transilvaniei, pînă care a donat Aporēștilor unele bunuri a-le lui Ioan și Emeric Balaskó și ale lui Emeric Becz, toți frunțașii din Csik, pentru-că au

Moșia sēcuiului fără următoriu trecea la consăngeni, iar dacă de această n'are, atunci trecea la vecini, ma în prae-dium-ul Bogății din scaunul Arieș, care însă din bun de cetate regese (vărjóság) (urbarius) numai în secul al XIII-lea a devenit pămēnt sēcuiesc prin încolonisarea acestora, până în 1848 a trecut la cel dintâi ocupătoriu, adăca la acela, care mai întâi a tras cu plugul în moșia sēcuiului mort fără următoriu. Moșia sēcuiască nu numai că n'a putut trece la erariu prin stingerea unei familii, ci n'a trecut și n'a putut trece acolo nici în cas de perfidiă, ori lesa maiestatis pentru că: dreptul de moșia a sēcuiului nu ș'a avut originea în donățiune regească și pentru că acest drept e a sēcuiilor, recunoscut și de regii noștri, e mai vechiu decât tronul regelui magiar.

În țara sēcuiască a fost un principiu de drept de comun recunoscut și sancționat prin us legal, cîmcă sēcuiul nu își poate perde capul, iar bunurile nici când, luându-sē afară perfidia și cauzele criminali (sicularis demtis causibus nec caput, bona vero nunquam solet amittere²⁾).

Astfel zicē acest principiu și principele Ștefan Majlád, fiind tot-odată și ispanul sēcuiilor, în sentința adusă la tribunalul principelui în anul 1535, cu ocasiunea procesului purtat de frați Gyergyai Lázár, pentru ereditatea lor din

participat în rescoala din 1619, acestea n'au fost moșii sēcuiesti, ci bunuri nobilitari de pre teritoriul comitatului, cari astfel au putut fi luate și donate cu dreptul; precum mai departe o am dovedit și aceea în dișertațiunea mea: »Az Andrási család 1569-diki cs'ki adományleveleiről.« Századok. 1875. pag. 429—449, că regele Ludovic al II-lea nu contra legilor sēcuiesti, ci pe dreptul a donat lui Ioan Szapolyai principelui Ardealului cetatea Szentlélek din scaunul Kézdi, ca cetate de apărare, a fost proprietate regească și astfel donabilă «

²⁾ Tot astfel și după codicile lui Verbőczy, Tripart. Pars III. tit. 4. Sēcuiul, în contra căruia s'a adus judecată înainte ispanului, pedepsit fiind cu 24 mărci cari fac tot atâța floreni, nu-și perde moșiile, ci acelaș trec la crezii sau consăngeniului lui. »C'put etiam, demtis casibus notae infidelitatis et causis criminalibus, salvum praeservabit.

Kisfalud. Și acest principiu l'a recunoscut și sancționat și regele Ioan, prin aceea, că deși el încă pro tîmpul, cînd era principe a confiscat moșia din Kisfalud dela Francisc și Ioan Lázár, cari au luptat contra lui în fruntea sîcuiilor resculați, și a donat'o lui Szontgyörgyi Tóth János, și deși mai tîrziu în decursul procesului, Francisc fî decapitat în 1536 la mandatul principelui seu Ștefan Majlád, ca perfid și partisan al regelui Ferdinand, totuși cu ocaziunea tribunalului presidat de el în 1538 și ținut în Odorheiu-Sîcuiesc, a aprobat amintita sentință adusă de principe, care după cum s'ă exprimă »a fost adusă conform datinei și legii laudabilo a țării,« și a redat astfel moșia din proces fratelui rămas în viață, lui Ioan Lazar, perfidului de odinioară, recunoscînd prin aceasta sîrbătoraște ilegalitatea donățiunei făcute pro tîmpul cînd era principe!).

Referitoriu la aceea, cumcã regele înainte de 1562, cînd s'a început donarea comunității sîcuiesti bătute s'ar fi încercat a dona bunuri de pre teritoriul sîcuiesc numai un singur cas știu.

Carol primul a donat luna din munți numită Lok în scaunul Kaszon, ca ereditatea oamenilor morți fără următori, partisanului său iubit Alesandru, fiul lui Apor sîcuiu originar. Însă în zădar a edat și în doauă rînduri mandatul său de întabulare către capitulul din Alba-Julia și acela tot înzădar l'a înoit și a treia-ora în anul 1324, deoarece: Sîcuii din Csik în frunte cu căpitanul Ladislau au stat contra întabulării, și deși citați fiind nu s'au prezentat înaintea regelui, pentru ce au fost pedepsiți de tribunalul regesc, totuși contra donățiunei ilegale încă și-au manținut moșia străveche așa, încât Aporești nici cînd n'au putut ajunge în posesiunea bunului din Kászón.²⁾ Acum dacă sîcuii au fost nescari coloniști regești așezați pre bu-

nurilo coroanei, precum susțino Hunfalvy, oare atunci bunurile color ce au murit fără erozi, nu ar fi trecut în mod legal îndărăpt la coroană, și în cazul de față sîcuii din Csik cari au fost afirmat, că pămîntul donat o proprietatea lor, și și l'au și ținut ca atare, oare ar fi putut cuteza a s'ă pune contra mandatului puternicului roge, și oare ar fi putut avea succes în aceasta opusețiune?

Ereditatea sîcuiilor trecea dola unul la altul pro basa generățiunilor și a stirpelor, oar de drepturile sîcuiesti numai cei de origino sîcuiască s'ă puteau folosi.

Regele, care în Ungaria a potut împărți titlu de nobil, bunuri, oficii, titlu și rang, în țara sîcuiască, înainte de 1562, n'a potut dona nici bunuri, nici n'a potut investi pre nimeni prin decreto de privilegiu cu drepturi sîcuiesti, cari erau legate de origino. Și fiind că în scaune oficiile lo împărțeau între sine fruntașii și călărății pre basa generățiunei și a stirpelor, regele n'a potut denunța astfel în țara sîcuiască nici officianți, afară de ispanul sîcuiesc, care lega astfel de coroană pre sîcuii ce trăeau după legile lor, reprezentînd între ei persoana regelui, și pro care tocmai pentru aceasta regii ca pre un stegariu (zászlós ur) al țării, tot-dea-una îl alegeau nu din sîcuii originali, ci din celea mai de frunte familii magiare, punîndu-l în fruntea armatei naționale sîcuiască.

S'a încercat adeca Ștefan al IV-lea, tot acela care a donat sîcuiilor din Kézdi pămîntul cetății Turda depre țermurii Arieșului, adeca scaunul de mai tîrziu al Arieșului, ca să investească cu drepturi sîcuiesti pre iubiții săi adicți: Laurentiu și Lestár, concăzîndu-le să poșcadă și să folosească conform legilor sîcuiesti din Telegd, celca doauă sate crezite ce să aflau în vecinătatea sîcuiilor telegdeni (adeca scaunul Odorheiu) adeca satele Szederjes și Szentkereszt, (Cristurul-săsăsc de azi, nemțesto Kreutz), scoțîndu-lo de sub iurisdicțiunea principelui transilvanian, și a domîndat telegdenilor ca să primească între ei pro

¹⁾ Vezi acest lucru dezvoltat mai pre larg în disertațiunea mea „Egy széke y örökségi per 1535—1538-ban.“ *Századok*, 1875, 592-622. p.

²⁾ *Székelly okl.* I. p. 42.

Laurențiu și copilul său, și rămășițo-
lo lui.

Acest mandat ilegal însă n'a avut rezultat, și acela înzădar l'a decopiat și edat din nou întărit fiul lui Ștefan al V-lea regele Ladislau al IV-lea în 1279¹⁾, deoarece sēcuii odorhoieni ca cunoscătorii și apărătorii drepturilor lor nici când n'au primit între ei acelea două comune. Szederjes a rămas teritoriu comitatens, adecă ce a fost, oar Cristurul-Să-săse teritoriu regese, fiind că proprietarii și locuitorii lor, ca și unii cari n'au fost de origine sēcuiască, la mandatul regelui n'au putut deveni secui. Dacă sēcuii ar fi fost niște grănițeri așezați pe bunurile coroanei după timpul lui Ladislau sfintul, cu puțință ar fi, ca ei să se opună mandatului repețit al regelui, și putut'ar fi avea dreptul ori interesul, ca să nu lase să se adnezeze la pământul lor și hotărțile lor o păroche de comune adecă să se intabuleze în teritoriul grănițerilor și astfel să se împărtășască cu ei în greutățile de grănițeri?

V. Scutirea de dare a sēcuiilor și înferarea boilor.

Sēcuii, ca într'o formă liberi și soldați, n'au fost dători nici regelui, nici nimenui altuia nici cu dare, nici cu altfel de serviciu, numai la anumite sărbători au fost dători a da regelui, ca un don de bună voiă, toată ograda un bou, cea ce se numea înferare de boi, după datina că pre acești boi îi înferau cu ferul regelui.

Cea mai veche amintire despre venitul regelui, ce'l avea din boii primiți dela sēcui, o aflăm în decretul de privilegiu al mitropoliei din Strigon din anii 1254 și 1273, conform cărui decret a zecă parte din venitul adunat pe sama

¹⁾ Acest mandat al lui Ladislau al IV-lea a rămas în două esemplare originale, unul se află între manuscriptele academiei magiare și de acolo a fost publicat în *Hazai okmánytár* t. IV. p. 243, celalalt esemplar mai fără greșele l'am aflat în arhivul Sigisoarei, și copia luată depre acest esemplar se află în colecțiunea mea.

regelui dela sēcui și români, în boi, oi, sau alte dobitoace, îi compotea mitropolitului din Strigon.¹⁾ Scutirea de dare a sēcuiilor, precum și înferarea boilor o amintită și în decretul de privilegiu al regelui Venceslau (Venczol) din 1301 edat pe sama locuitorilor români din Oláhfalu, ce aparținea cetății regești a Odorheiului, în care se află scris că acești români, cari au fost dători a transforma pe sama cetății grinzi, șindile, a face serviciu, a pedestra și a plăti bisericii din Odorheiu, clăia îndatinată, „să fie scutiți de dară pentru tot-dea-una, asemenea sēcuiilor, însă chinezului lor să-i deie cu ce îi sunt dători; no retăcând nici aceea, că de înferarea boilor încă să fie scutiți²⁾. Tot astfel recunoaște pe deplin scutirea de dare a sēcuiilor și regele Mathia în mandatul său des citat din 1463, conform căruia se știut, că sēcuii noștri fideli din timpuri necunoscute nu ne-au fost dători cu bani nici când, nici noauă nici oamenilor noștri, ci numai cu donuri benevole, date cu ocasiunea sărbătoririi cununiei noastre și a altor regi maghiari, și a nașterii copiilor lor precum amăsurat veniturilor lor și ca acoperirea speselor din incidentul trimiterei delegațiilor dela ei, ori la ei, care o puteți înțelege mai pre larg din alt rescript al nostru edat în forma de decret de privilegiu³⁾.» Bonfiniu încă știe cumcă, sēcuii „cari așa adorează libertatea, încât mai bine ar voi să moară decât să plătească dare regilor Ungariei, și n'au putut fi constrinși nici prin violență la așa ceva. Pe timpul nostru încă numai prin rugare și prin grația regelui au putut fi înduplecați la aceea că din când în când de casă să-i deie câte un

¹⁾ *Fejér, Cod. Dipl. Hung.* bucata a IV. t. II. pag. 384 și bucata a IV. t. III. p. 133, și de aici în *Székely okl.* I. p. 13. 14.

²⁾ *Székely okl.* I. p. 30. 31.

³⁾ *Székely okl.* I. p. 220. În mandatul acesta Mathia nu amintește și aceea, cumcă sēcuii au fost dători cu înferarea boilor și cu ocasiunea încoronării ceea ce o dovedesc alte date demne de credință foarte probabil pentru aceea, pentru că implinindu-și de mult acest orgament, lui n'au mai fost dători să-i deie boi sub acest titlu.

bon gloriosului Mathia¹⁾." Referitoriu la începutul secolului al XVI-lea serie Nicolau Oláh despre sĕcui: »Daro nu plătește nimeni nici regelui, nici altuia afară de aceea că după cap dau câte un bou regelui cu ocaziunea încoronării, a cununiei și când i-să naște vre un copil. Dar și aceasta o face foarte cu greu, ceea ce și pro timpul meu s'a întâmplat cu paguba tatii. Când adeva Paul Tomori la mandatul regelui Ulászló, cu ocaziunea nașterii flului său Ludovic, a fost trimis cu o trupă de soldați spre înforarea acestor boi sĕcuesți, (pontru ca pro boii donați regelui îi inferează), și spre ajutorul căruia și tata Ștefan Oláh a trimis 16 călăreți, când însă Paul a pretins boii eo-i competeau regelui, pro basa datinii naționale, sĕcuii opunându-să în aceasta privință, a fost silit a se bate cu ei. Care adeva (Paul), învins fiind d'împreună cu armata-i constatătoare din 500 și mai bine de călăreți, deoarece sĕcuii fiind mai mulți au fost mai tari, dacă-mi aduc bine aminte a fost rănit în două-zeci de locuri. În care bătaie i-au căzut mulți dintre soldați, mare parte însă, despoiată de toate, numai cu greu a putut fugi acasă; între cari au căzut și trei soldați de ai tatii. ceilalți au reîntors abia de jumătate vii.²⁾ Veranciei amintind, cumă deja pro timpul lui, pre la mijlocul secolului al XVI-lea, dreptul sĕcuiilor de a fi scutiți de dare a fost jignit, serie că »conform legii vechi fie-cărui rege numai de trei ori i-au dat boi, și anume fie-care familiă, sau după cum zic ei toată poarta câte un bou: la încoronarea regelui, la cununia lui și la nașterea celui dintâiu fiu, dacă însă i-s'a născut fată, atunci au fost scutiți de a tria dătorii. Acum abătându-să câte odată dela datina străvechiă, la dătorința regelui, spre susținerea țării nu sĕ îndoiesc a da și mai de multe ori ca un fol de ajutor³⁾.« In

decretul de privilegiu al regelui Ferdinand I-ul edat în 1554 la rugarea tuturor delegaților sĕcuiesti putem coti »cu toate că toți sĕcuii din timpurile celea mai vechi, când strămoșii lor sub conducerea lui Atila au venit și s'au așezat în părțile ardolene ale țării noastre, au fost scutiți tot-dea-una de ori-ce dare, ori alto arunceri prin predecesorii noștri gloriosii regi ai Ungariei, și s'au folosit de drepturile nobili, luându-să afară aceea, că fie-care a trebuit să deie câte un bou regelui, cu ocaziunea încoronării, a cununiei și la nașterea primului fiu: totuși nu de mult înainte de aceasta episcopul de Orade, oare-cândva Georgiu Frater, care i-a guvernat pre ei și Ardealul după Alteța Sa regina Izabella, prin deosebite apucături și viclenii i-a constrins la aceea, că să plătească o anumită sumă de bani, parte spre acoperirea dării turcești, parte pentru ajutorul ce era să-i sĕ deie reginei, prin ce s'a vătămat foarte străvechia libertate și dreptul nobiliar.« Din care causă întărind drepturile libertății străvechi ale sĕcuiilor le concede, ca »noaue să nu ne fie dători cu nici o dare ori altă plată în bani, ci sĕ rămână și sĕ fie ținuți paciniei în drepturile și libertatea străvechiă, în care au trăit și până acum, așa însă că boii înferati ce i-au dat de demult în un timp anumit antecesoriilor noștrii, gloriosilor regi magiari de odinioară, sĕ fie dători a ni-i da și noaue erezilor și următorilor noștrii, regilor maghiari.⁴⁾« Sĕcuii și-au și împlini aceasta dătorii față de Ferdinand I-ul îndată în 1555, când afară de boii donați în mod imbeșulgat tuturor oficianților din toate scaunele și delegaților esmiși de rege, au dat aproape 4000 de boi și pre sama crariului⁵⁾.

Că cum a fost usul și procedura legală cu ocaziunea înferării boilor, care

⁴⁾ Székely okl. II. p. 112.

⁵⁾ Registrele și înștiințările referitoare cu știrca mea la cea din urmă înferare de boi sĕ află în original în Arhivul cămerii din Buda, și vor fi edate în partea a III. din Székely oklevéltár, care e gata de a sĕ pune sub tiparu.

¹⁾ Bonfini, l. c. edit. 1774 p. 108

²⁾ Oláh, *Hungaria et Atila*. p. 166.

³⁾ *Opurile lui Verancics (Verancics munkái)* t. I. p. 145.

după tradițiune să iutempla lângă Targul-Murșului, unde oamenii trimiși de rege (comisarii regești) înferau boii adunați din întreagă sēcuiimea, o vedem din decretul lui Ulászló al II-lea datat în 1499, prin care întărește datinile și legile vechi ale sēcuiilor.

„Cu ocașiunea încoronării legale a fie-cărui rege magiar, — zice acest decret — să fie obligată comunitatea sēcuiilor a da câte un bou după fie-care ogradă (curte); astfel însă, că cu ocașiunea aruncului, ori a stringerii lor, fie-care sēcuiu să-și țină șiesi jumătate din boii ce îi va fi avënd; dar așa că comisariul regese să impartă în două boii după noroc. (ad fortunam), și apoi mai întâi acela, a cui-s boii să-și aleagă o parte, ear după aceea să poată alege comisariul un bou, Alteței Sale regelui, din partea rămasă. Mai departe cu ocașiunea cununiei Măiestății Sale regelui

încă să se iei câte un bou dela tot sēcuiul cu ogradă, tot în modul indicat. Mai departe cu ocașiunea botezului primului fiu al Măiestății Sale regelui tot sēcuiul cu ogradă să deie câte un bou, în modul descris mai sus. Mai departe cu ocașiunea adunării astor feliu de boi să judece și să afle ișpanul, ori comisarii regești, că cari pot fi scutiți de sub această dare de bou, ca Măiestatea Sa regele să nu fie păgubit în aceasta privință. Mai departe la prima prezentare a ișpanului dispus între ei de Măiestatea Sa Regele, fie-care scaun din celea șapte e datoriu să deie câte un cal, adeca toți sēcuii la olaltă șapte cai, dintre cari fie-care să fie de așa preț, încât ișpanul călare pre el să poată lua parte cinstit în rēspel.!)“

(Finea va urma.)

Dr. Carol Szabó.

REFERINȚELE LOCUINȚEI ȘI ALE EDIFICĂRII LA ROMÂNI IN COMITATUL FĂGĂRAȘULUI.

(Fine).

Pre pārete de asupra scaunului cu brātar sē aflā bātut cu cuie un țol de lānā țesut cu gust orientā. Mai de asupra pre pārete jur-imprejur e cuieriul asemenea vāpsit cu tulipane, în cuiiele cāruia sunt acāțate cānițāle sēcuienești (*székely bokály*) și tierete vinete, albe și table de pōrțelan brașovenesc obdusē cu vāpselē de cātran. Iu unele locuri atārnā de grindā hopaițul strāvechiu de sticla; în alte locuri pre trei șfoare o cōvāțicā, drept leagān al micutelului.

Din întocmire sē poate vedea dāci, cā întru-cāt a influințat cultura chiar și asupra locurilor din satele de pre la poalele muntilor, dar apoi asupra celor de pre lângā drumurile de țarā și de prin cetāți. Cu privire la zidit abia cāteva fire mai ține legātura, aproape dispāre, sē topește în zidirea civilizațiunei apusului. Dar și în zilele noastre sā mai aflā cāteva trāsuri destingvente. Industriașul din cetate deja nu știe spre ce

sē folosascā strimta chiliuță din vecinā-tatea celei mai frumoase chilii, din care causā din ambele face una, lāsānd însă încā celea trei feresti. Acest fenomen ne vine aproape întemplativ față cu cāsile de prin alte ținuturi, și edificate în alte relațiuni. Materialul edificiului e piatrā și cārāmidā, acoperișul lui e din țiglā, frontispițiul (fața) e modernā dar cu toate acestea numărul de trei al ferestilor aratā originea-i veche. Aceasta formā modernā reprezintā *tipul nou*.

Dintre nenumeratele treceri dela un tip la altul, cari s'au nāscut mai vīrtos

1) Monumenta Hung. Juridico-Historica. t. I. p. 9. 10. Despre cei 7 cai de resbel, dați ca don de celea 7 scaune ișpanului numai aici aflām amintire. Obsērv, cā de secur s'a strecurat eroare în copia din seclul al XVI-lea, ori poate în cetirea lui. În zicerea aceasta adecā, „quorum (equorum) *quinque* tantum valeant,” eroarea sā poate prinde cu māna, ce sē adeverește prin urmātoarele cuvinte, ca criginari în loc de *quinque* a fost *quicunque*; zicerea numa astfel are înțeles corect.

acolo, undo două rasă deosăbite au venit în contact, merită să fie amintită trecerea *săcuiașă* (*székely átmenet*). E lucru cunoscut, că înainte de anul 1848, multe sate de prin apropierea graniței au avut instituțiune grănițarească — militară. În acestea sate adese-ori au fost duși fociorii de săcui pentru împlinirea serviciilor de subofițer, cari apoi așezându-se aici au edificat în stil curat săcuionesc.

Înainte așii au făcut prispă (tărnaț), poarta o proveceau cu stilpi pre cari orau sculpați tulipani și cu cușcă pentru porumbi, apoi deasupra ei să însculpa-ori văpsea cu cuvinte înflorilate numele proprietariului. Dar remășițele n'au mai fost în stare a face o prismă lată, nici n'au știut de ce-i bună, dar

pentru aceea și astăzi e aninată acolo, însă e așa de îngustă încât abia pot merge prin ea doi oameni alătura. Nici poarta nu e așa de 'naltă și încrestată, dar pentru aceea și astăzi sculptează pre ea în loc de tulipan cruce, ba înscrie și numelo pre ea, dar în loc de »Nemes« Neames, în loc de »Majláth« (comuna Dejan, casa nro 39). Mojlát, în loc de »Vass« Vasu, în loc de »Somogyi Miklós« Nicolau Somodi (comuna Dejan casă nro 91). A dispărut numele săcuionesc și urmașul e român, dar modul său de a zidi încă va conturba încă mult tēmp continuitatea deosăbitelor tipuri.

Ludovic Györke.

MIHAIL VÖRÖSMARTY CA EPIC.

(de Iosif Szabó.)

I.

Nobilă misiune a împărțit ursita poetilor din secul trecut în a căror pept s'a copt convingerea, că a lor e dătoria de a deștepta însuflețirea adormită deja, de a aprinde cărbunii aproape stinși; de a îndemna și încuraja pre toate terenele. Acest instinct pusă peatra fundamentală unui epos național în care să fie amintite și preamărite faptele mărețe naționale.

Încă în poesia seculului trecut vedem o directivă în acest înțeles, dar fie că obiectul nu fū ales cum cerea trebuința, fie că nu erau capacități cores-punzătoare, toate poesiile epice de pre acel tēmp sunt numai nescari încercări slabe. Epicii seculului trecut nici nu să apropiau de Șt. *Gyöngyösi* în ce privește perfecțiunea construcțională sau de *Zrinyi*. Conte *Ráday* Gedeon fu acela carele pentru prima dată a eternizat cu-prinderea și fundarea patriei în epopee carea de și e numai începută, totuși fū destul impuls ca ceialalți poeți dând la o parte atari subiecte despre cari nici că să puteau însufleți și să să îndrepte chiar la luptele eroice ale lui *Arpad*.

Efectul acesteia fu numai decât observat și *Csokonai* promise a scrie sub titlul „*Arpádiász*“ o epopee dar din cause multe și mărunte, precum și din cauza morții sale, nu o putū împlini. Aceasta însă își avū urmările și urmașii sei. În 1818 după încercările zădărnice ale altora vedem pre Andreiū *Horváth Pázmándi* cu o narațiune poetică destul de lungă, scrisă în hexametrii și titulată „*Zvez emlékezete*“. Fiind-că aceasta nu fū chiar nebăgată în samă, să apucă de scrierea „*Arpadiasz*“-ului, dar fiind-că 'l scrisse după aparițiunea epopeei „*Zalán futása*“ nu multă furoare făcū.

În vremurile sgomotoasă de pre la anul 1821 apare „*Hebe*“ un *Almanach* influențat de *Kazinczy*. Aici aflăm poesia eroică intitulată „*A székelyek Erdélyben*“ de *Alex. Székely de Aranyos-Rákos*, care op avū fără indoeală mare influență asupra desvoltării eposului maghiar și chiar din acest punct de vedere este de mare însămnătate pentru istoria literaturii. Acele principii cari au condus pre epicii următori, acele directive, acele ținte, cari le-au urmat poeții mai târzii; toate să pot afla și deduce din acest epos. Obiec-

tuł acestuia o poveste sęcuiască înbrăcată în formă hexametrică. când a apărut aceasta la anul 1823, în singurătatea îndepărtată de sgomotul vieței literare un tiner încă necunoscut o colt cu mare însuflețire și inspirat de o fantasie miraculoasă sęc plămădi în crerul sęc u epoea carea preste câțiva ani aprinsă inimile tuturor.

Acest tiner gânditor, binecuvântat cu o fantasie atât de bogată fu Mihail Vörösmarty.

II.

În al doilea deceniu al secului present începù a sęc ivi lumină în întunecul cęc acoperea trecutul istoriei noastre, ba cu o bucurie nespusă primil publicul maghiar rësultatele miraculoase ale lui Ștefan Horváth pre acest teren. Trecutul falnic a însuflețit putere în sufletul celor ce luptau pentru drepturile străbune și inspiră pre poeți întru prelucrarea datelor străvechi ivite la lumină și întru fantasearea asupra chipurilor frumoase din vremile trecute. „Era ceva în această epocă, ce trăgea inimile din presentul slab spre viitor: ambițiunea și durerea patriotică redeșteptată, amestecul curios al fantasiei și melancoliei, pre cari le nutrea poesia și le sântea știința¹⁾.”

Aceste tępuri frumoase l aflară pre Vörösmarty în Pesta ca ascultător de universitate. Spiritul tępului nu l lăsă nici pre el în pace și i-s'a imprimat în sufletul sęc u ținta de a aręta în chip de măestru frumșeța patriei străbune, ba până acolo a mers, încât la îndemnul unui coleg italian, a gândit chiar la cercetarea patriei străbune. Aceasta o dorea el cu mult mai tare atunci, când Alexandru Csoma de Kőrös sęc porni chiar cu scopul de a cerceta patria străveche.

Vedem deci că inimile poeților încă s'au mișcat, dar pre terenul eposului nu s'a produs nimic, și chiar aceasta

fù cauza că Vörösmarty probă a-și activa capacitatea sa de epos. Părăsind Pesta merse la Börzsöny în com. Tolna, (1810) unde întelegând de planurile omonilor încă literați, Anton *Egyedi* și Ladislau *Tešler*, 'și făcù definitiv planul epoei clasice.

Ca formă de esorecțiu și probă a scris una-altă și la 1722 alcătul primul seu op epic intitulat „*Hűség diadalma*.” Aceasta e primul rod al romanticismului sęc u. În acest op „ni-se presintă atât în ce privește obiectul cât și spiritul poetul romantic pre carele numai forma esternă l leagă de lumea veche și cu întroagă fata caută în viitor²⁾.” De acest romanticism poesia maghiară a avut în adăvr foarte mare trebuință, căci elasicismul nou nici a dat destul ton simțământului național, nici a conces cale destul de liberă fantasiei — nu a cultivat frumosul poporal nobil și nėsuinta preste măsură a formei esterne a produs o prea mare încordare. Pre cum știm, *Kazinczy* fù fundătorul și capul elasicismului nou el a făcut din ideal problemă estetică și la el cel mai înalt grad al frumosului era idealul unit cu bunul și avutul. Prelângă idei de accasta natură poetul nu sęc putea mișca decât numai în lumea ideală, și poesia a încetat a fi națională și individuală. Următorii lui *Kazinczy* sęc fereau de a amesteca în posesiile lor și cea mai evidentă realitate și nėsuintă după fineață esttraordinară a alcătuit o directivă poetică ultraistă atât cu privire la conținut, cât și la formă.

Vörösmarty cu o singură lovitură a scuturat poesia de jugul ce i-l'au fost pus *Kazinczy* și urmașii lui, prin patru caracteristice de frunte a romanticismului seu. Și anume:

- 1) Prepondenanța elementelor naționale;
- 2), oliberarea fantasiei;
- 3), îmbrățișarea popolarelor;
- 4), schimbarea formei esterne a poesiei.

Vörösmarty nu a mers la greci pre

¹⁾ Gyulai P. I. op. 31,

²⁾ Paul Gyulai, I. m. p. 39.

cum a făcut Kazinezy, Borzsényi și alții, nu fu încântat de ideile grecești, nu își impopula ținuturile desemnate în opurile sale cu figuri mitologice, ci „derimând idolii vechilor păgâni, redică altar patriotismului maghiar, desemnă viață, datini și moravuri maghiare.“ Lui nu-i plăcea a cerea obiect foarte fin și distinct, nu sta alături de poezii de atunci, nu aparținea acelei oră când „Musa era atât de modestă ca și o virgină fricoasă, rezervată ca și o călugăriță bolnăvicioasă, palidă ca și a cărei sânge l'au stors prin medicină.“ El luă în lira s'a particularul, personalul, în contrast cu poezii de atunci, cari iubeau universalul și generalul, și chiar prin aceasta s'a înavuțit poezia lui în măsură mare. Lui i-a succedat pentru prima dată a reoglinda lumea simțirilor și gândirilor populare — deși înaintea lui mai mulți s'au fost încercat (Csokonai, Vitkovics) — și așa el deveni solul acelei poezii populare, care mai târziu câștigă cea mai hotărâtă espreșiune în opurile lui Tompa, Petöfi și Arany.

În ce privește forma încă a făcut o reformă mare, Era mare contrar a tot aceea, ce împedea în una sau alta privitynță spiritul. Abătut depre cărarea clasicismului versificator cu punctuositate geometrică, enunță libertate în formă și el fu primul care zisă că la rim nu e trebuință ca și consonantele să fie asemenea, ci pre lângă synonimitatea vocalelor o prea destul asonanță consonantelor. Pre aceasta basă și desfășură apoi Ion Arany ideile sale despre asonanță și — ca un eflux al naturii poeziei populare — a rytmului.

Romanticismul arătat aici ni-l arată Vörösmarty în slaba încercare epică: „*Hűség diadalma*.“ Încântat de idei și încercând obiect corespunzător dispoziției sale să duse la anul 1822 de lângă copii lui Perczel pre cari îi înștrua la Francisc Csehfalvy un viceșpan din Görbő com. Tolna, ca să facă exercițiu de avocat. Deja atunci se întindea spiritul național redostoțat în toate păturile vieții sociale. Comitatele,

zidurile de apărare ale constituțiunii, ca un om, și-au redicat vocea de protestare contra purcederilor ilegale. Vörösmarty avea ocaziune zilnică, a vedea aceste mișcări și a auzi în salele de adunare a comitatelor vorbele înflăcărate ale bărbaților cari luptau în contra volincioi și a brutalității. Toate aceste l'au încurajat, car gândul de a încuraja națiunea la fapte, dorința generală a publicului, de nou i-au dus sufletul ear în trecut.

La alcătuirea opului seu fu influențat încă de altă cauză. Vezând o față frumoasă inima i-să mișcă și începă a simți dezvoltându-se un simț pentru el încă cu totul stoin. Iubea. Obiectul amorului seu sta în o înălțime neapropiabilă și el își îngropă în fundul ânimei flăcările acestui amor prim, dar nefericit. El era încunjurat de sgomot, inima era cuprinsă de furtună groaznică și acest urias între împrejurări de aceste numai în trecut își putea cerea balsam vindecător pentru ranele sale. „În sufletul lui — zice Gyulai — ferbeau idei, era viscolul amorului seu pătimaș, ear în cugetul și ererul său și alcătuia tablourile mării trecute și a doliului present.“ I cădea bine inimei sale a să gânda asupra trecutului și a-și cânta jolea sa tristă și secretă din trecut. Trăind în trecut își îndulcea supărarea prezentului, și epopea cuprinderii patriei să aronda în mințea sa tot mai mult. Cetea scrisori din vremurile trecute cari încă îl încurajară spre alcătuirea opului seu mare.

A tât progres făcuse Vörösmarty când la a. 1823 ceti opul lui Alex. Székely de Aranyos-Rákos, care era redicat la nivou poetic. Acesta avu asupra sa mare influență. Ideile cari erau împrăștiate și nu aveau nice o formă în ererul său, sau îndreptat spre un singur punct luând, o formă hotărâtă. Dacă până acum era încă nedecis întru alegerea obiectului, acum se îndrepta cu siguranță spre șosul de Alpár; — dacă până acum șovăia întru forma concepției, opul lui Székely i-a desemnat cu acurateță directiva ce avea a urma întru conceperea poe-

tică a obiectului seu care 'și are rădăcina în spiritul timpului — dacă până acum lipsa mitologiei maghiare i era pedecă neevitabilă, fantasia sa acum 'și câștigă teren liber prin cetirea opului lui Székely începù a face bereuri pentru figurile mitologiei străbune maghiară; — dacă până acum nu știea a să oriente el să cufunda numai în roiul căilor frumoase a mithurilor și povestilor de oarecând, acum urmând esemplul lui Székely 'și aleasă cel mai mare dintre evenimentele mari naționale, opul mare al cuprinderii patriei, lupta decisivă a maghiarilor cari corceau patrie.

Așa a văzut lumina zilei — în res-timp de 11 luni — „Zalán futása“ e-po-nea care revoltă întreaga lume literară idolul viu al avuției de gândiri, a gloriei trecute, a amorului secret și nefericit și a durerei patriotului. Vörösmarty era pre acel timp poet recunoscut, e-po-nea lui era un op așazicând așteptat, de care — în urma fragmentelor apărute în „Aspasia!“ — erau legate speranțe mari. Și în adevăr cei ce așteptau aceasta nu s'au aflat înșelați. Cu nespūsă iritare au cetit opul apărut la 1825²⁾ punând pro-fiecare în uimire limba armoniasă și ușor de priceput; nu era nice un patriot care să nu fi priceput că: ce vrea poetul cu descrierea gloriei trecute, nu era pept care să nu 'și fi făcut conclusiune din trecut la present și să nu să fi inspirat a face și lucra ca să fie asemenea ba-rem pre de departe la străbunii glorioși.

În lună mai acomodată, decât luna lui August 1825, nici că putea apărea e-po-nea. Guvernul ne mai putend resista provocărilor energice ale comitatelor publică ținerea dietei — carea de 14 ani (mai pe urmă să ținu la a. 1811), nu să ținu — pre Septembrie 1825. Zalán fu-tása, care abia cu câteva septemâni mai înainte eși de sub țipariu, versă și mai mult zel, și mai mare curaj în inimile patrioților, și captivă anticipative spiri-

¹⁾ Acesta era titlul unei reviste literare care fu redactată de M. Kovácsóczy dar care nu sustă mult timp.

tele tuturor versând o însuflețire nemărginită și în inimile acolora, cari să cam codeau și cari erau mai fricoși și cu siguranță putem zice, că tonul în care a decurs dieta. e a să multămi numai opului acesta. „Zalán — zice Toldy³⁾ — nu fu numai op poetic, ci și o faptă poe-tică aparținătoare deșteptării naționale“. Acest op nu e deci numai aparițiune li-terară ci deveni fenomen al țării și își oluptă însămnătate istorică.

„Zalán futása“ nu a înstreinat dela sine pre nimeni, și-a câștigatu-și însă mulți dintre fruntașii literaturii maghiare. „Aurora kör“ căruia aparținea și Vörösmarty, saluta cu mare însuflețire pro-cântărețul rar al gloriei străbune; amici literaturii veche, au început a vedea în-treg opusul în lumină clasică veche, după cum le plăcea lor, pre alții i trapa avu-ția gândurilor și coloritul, pre alții ro-manticismul și limba. Ștefan Horváth află în Vörösmarty un suflet înrudit care'l precepu pro deplin. Cu un cuvânt Vörösmarty ajunse la culmea mărimii sale deși abie numără 25 de ani.

Succesul strălucit îl îndemnă la muncă și până la 1831 în decurs de șese ani a dat la lumină 8 e-po-nee mai mici și mai multe narațiuni poetice, publi-cându-le în „Aurora“ redactată de Kisfaludy Károly. Încă în a. 1825 a scris Cserhalom și la anul 1826 A Tündérvölgy și Délsziget ca un suflet al fantasiei sale furice. În lună lui August a. 1827 începu a scrie și în trei luni isprăvi cu Széplak; începu și în o e-po-nee eroică mare sub titula Magyarvár, dar în lipsa de mituri nu o isprăvi. La anul 1830 scrise ear un fragment sub titula Rom, cărei i urmă ultima sa e-po-nee, sub titula Két szomszédvár.

În aceste să poate vede pre scurt activitatea lui Vörösmarty ca poet epic.

I. C. Pop.

²⁾ „Augsburgi ütközet“ fu acel op de Czuczor, care apărù în anul II din „Aurora“ la a. 1824, dar care din cauza limbei slabe, deși din multe cauze era primită bine, totuși era foarte departe de opul Zalán futása al lui Vörösmarty.

³⁾ Toldy, Magy. Irodalom Története pag. 239.